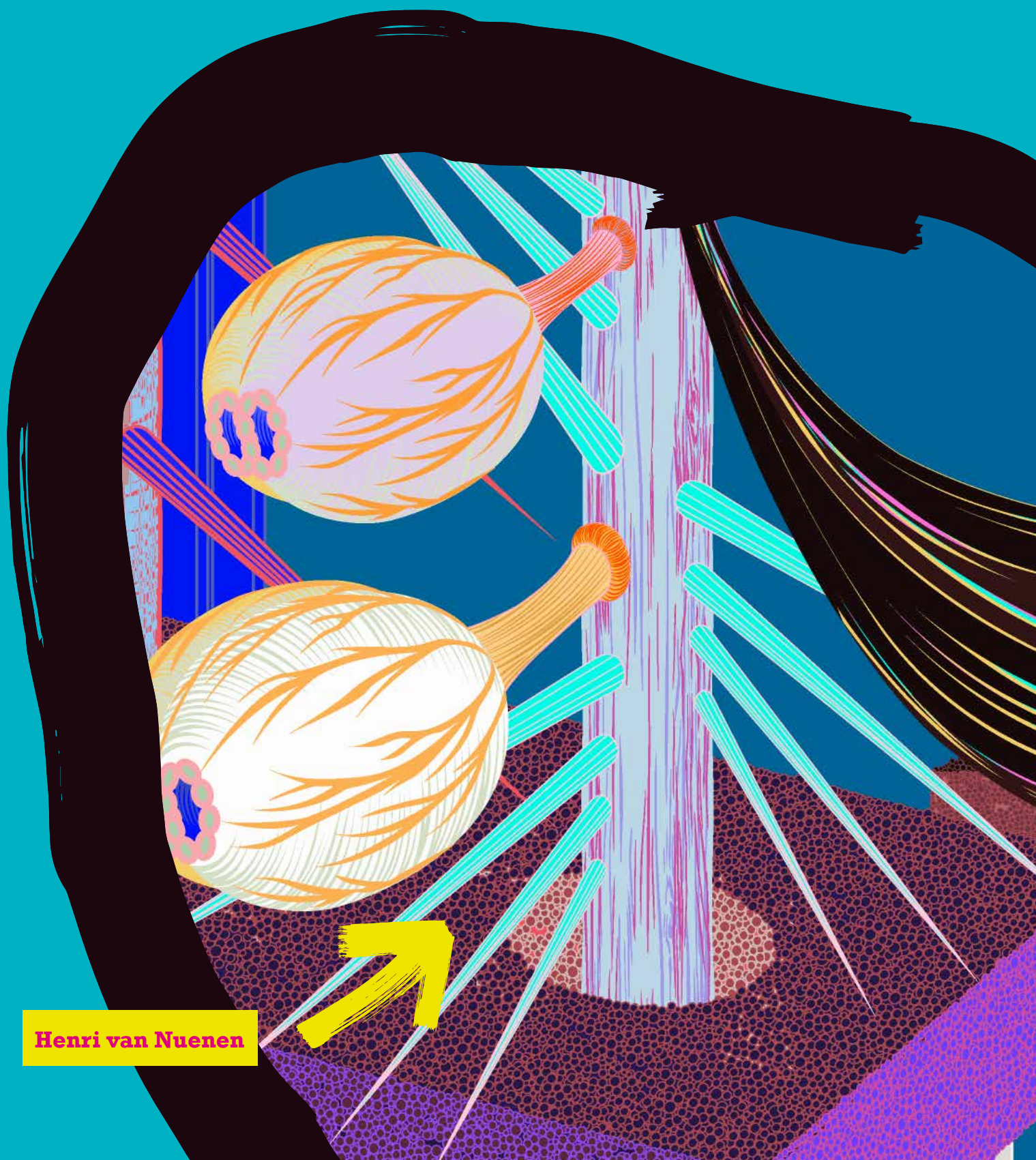

KW arts

4
2024

Kwartaalblad van de Vrienden Van Abbemuseum

Henri van Nuenen

Woord van de voorzitter <i>30 jaar Vrienden van het Van Abbemuseum – Stefan de Bever</i>	3
Dertig jaar vriendschap, dertig jaar kunstwaarneming en waardering <i>Verslag van het lustrumsymposium – Piet van Bragt</i>	4
Interview met een vriend <i>Piet van Bragt – Jan Verheugt</i>	8
Een ander perspectief op kunst <i>Afscheidsinterview met Charles Esche – Jan Verheugt</i>	10
Kijken met meer diepgang <i>Het inzetten van andere zintuigen in dialoog bij kunst 'kijken' – Hans van Doremalen</i>	14
Een sterk gemotiveerde, maar moeizame verwerving <i>Monochrome blue, sans titre (IKB 63) 1959 – Leny Voortman</i>	16
In de Vitrine... <i>De selectie van modeontwerper Zeynep Dag – Jan Verheugt</i>	18
'Leven als kunst, kunst als leven!' <i>Anton Heyboer 1924-2005 – Lisette Almering</i>	20
Niet om op te zitten (11) <i>Rebecca Horn, installatie – Els Grootemaat</i>	22
De Vier Winden in Jabbeke <i>Het huis van Constant Permeke – Nelleke Slofstra</i>	24
Het drama Balzac <i>Een meesterwerk van Auguste Rodin – Hannie Groen</i>	26
Colofon en Musomanie	28

30 jaar Vrienden van het Van Abbemuseum

Woord van de voorzitter

Op 9 november hadden we ter gelegenheid van het 30-jarig jubileum van onze Vrienden Vereniging weer een geweldig symposium. Eerder was er in 2019 een succesvol symposium met het thema 'kunst ontmoet wetenschap'. Dit keer waren er boeiende inleidingen over het onderwerp 'perceptie', met als afsluiting een interessante paneldiscussie. Vier gastsprekers spraken vanuit hun perspectief en specialismen over deze materie. We kunnen terugkijken op een geslaagde middag, met meer dan honderd deelnemers en met veel positieve reacties.

Ik wil in het bijzonder onze vriend Piet van Bragt bedanken voor alle energie die hij hierin heeft gestopt, zijn toewijding om over kunst te praten en die over te brengen op onze mensen. Voor de organisatie van deze bijeenkomst en voor zijn jarenlange inzet voor de vereniging heeft het bestuur dan ook gemeend hem het erelidmaatschap van de vereniging aan te bieden. Piet nogmaals bedankt.

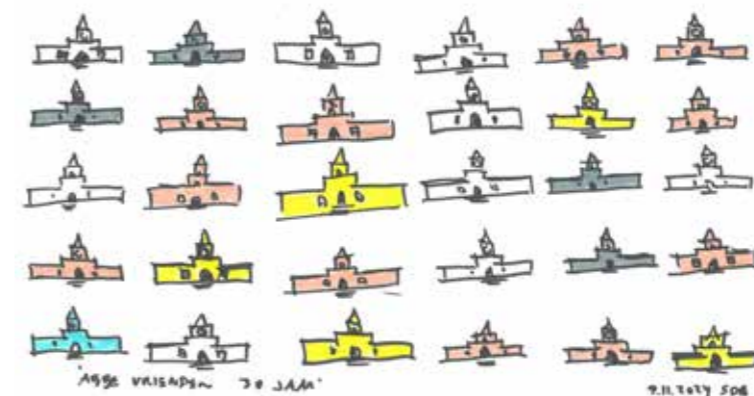
Ondertussen blijft het museum met nieuwe tentoonstellingen komen. Een mooi nieuw werk wordt momenteel ter plekke gemaakt in 'Het Oog' van het museum. De stad inspireert mij, zo ook kunstenaar Jeroen Erosie. Hij maakt een levendige muurschildering, met daarin een mix van toeval en herhaling, vormen die komen vanuit zijn achtergrond in graffiti, illustratie en vrije kunst. Nog te zien tot april van het komende jaar. De tentoonstelling van zijn werk was onderdeel van het programma over straatcultuur in Eindhoven, met tevens de tentoonstelling *Eindhoven: a HipHop story* op de tweede verdieping van het Collectiegebouw.

Bijzonder vermeldingswaardig is dat de media steeds meer interesse hebben in onze vereniging. Zo besteedden het Eindhovense glossyblad *FRITS*, het *Eindhovens Dagblad* en diverse sociale media onlangs aandacht aan onze activiteiten en ons lustrum. Hopelijk kunnen we hiermee meer mensen bereiken, hen op de hoogte brengen van onze activiteiten en hen zo enthousiasmeren lid te worden. Ik zou zeggen genoeg redenen, toch?

Als laatste wil ik graag aandacht vragen voor een aantal bestuurszaken. Het beleidsplan van het museum is recent vernieuwd. Ook onze vereniging zal weer moeten kijken naar de komende vijf jaar: wat speelt er? Wat zijn onze doelen? Welke nieuwe activiteiten kunnen we ontplooiën? Zijn er vrienden die met ons, het bestuur, willen meedenken en willen helpen het nieuwe beleidsplan samen te stellen? Laat het ons weten. Het bestuur is verder op zoek naar nieuwe bestuursleden. Volgend jaar loopt de zittingsperiode van enkele leden af. Het is een hartstikke waardevolle vrijwilligersrol in een prachtig en vooraanstaand cultureel instituut in Eindhoven. Wie meldt zich?

Tot snel weer, tot ziens in het Van Abbemuseum! ●

Stefan de Bever

VERENIGINGSNIEUWS

VRIENDENSALONS

Iedere tweede zaterdag van de maand om 15.00 uur organiseren we de Vriendensalon in de Studio van het museum (nieuwbouw). Toegang voor leden is gratis. Introductie(e) welkom. Het programma is (onder voorbehoud) als volgt:

14 december
Bob van Eerd (kunstverzamelaar)
Verzamelen van kunst

11 januari
Diederik Burgersdijk (universitair docent)
Klassieke en moderne kunst

8 februari
Gam Bodenhausen (kunstenaar)
Eigen werk

8 maart
René van Erven (coördinator Architectuurcentrum Eindhoven)
Eindhoven City

Afbeelding Voorkant: Henri van Nuenen, *Experimental Plant Station*, 2023. Henri van Nuenen was gastspreker tijdens het symposium over perceptie. Lees hierover meer op pagina 4. Met dank voor het beschikbaar stellen van de foto.

TENTOONSTELLINGSAGENDA (1 DECEMBER '24 - 1 FEBRUARI '25)

Raadpleeg de website van het museum voor actuele informatie.

18 september 2021 – 1 juni 2026
(Collectiegebouw)

Dwarsverbanden,
Nieuwe collectiepresentatie

Topstukken, ondergewaardeerde werken en recente aankopen in een opvallend perspectief.

2 maart 2024 – 1 juni 2026
(Collectiegebouw)

Verborgene Verbanden

Presentatie van het tweede deel van het onderzoek *Verborgene Verbanden* (over het koloniale verleden en de gevolgen daarvan). Ditmaal aandacht voor onderdrukking en verzet op de plantages van Sumatra waar Henri van Abbe de tabak vandaan haalde.

1 juli 2024 – 25 februari 2025
(Het Oog)

Alternative Entrance

Jeroen Erosie (met een achtergrond in graffiti, illustratie en vrije kunst) vult de wand met vormen die op elkaar reageren.

4 oktober 2024 – voorjaar 2025
(Vitrine Van der Valk Hotel)

De keuze van Zeynep Dag

In de vitrine toont de internationale modeontwerper Zeynep Dag haar selectie uit de museumcollectie aan de hand van het thema zorgzaamheid voor elkaar.

7 december 2024 – 27 april 2025
(Oudbouw)

Kunst is een werkwoord / Positions #8

Kunst is herinneren, protesteren, zorgen, verbeelden en voelen. Kunst is op zichzelf al een actie. Maak kennis met de verschillende werelden van enkele veelbelovende kunstenaars.

21 december 2024 – 2 maart 2025
(Collectiegebouw)

CATPC in het Van Abbemuseum

Het Congolese kunstcollectief CATPC (Cercle d'Art des Travailleurs de la Plantation Congolaise) toont sculpturen van chocolade die eerder in het Nederlandse Paviljoen van de Venetië Biënnale te zien waren, in combinatie met eigen werk van ons museum.

Dertig jaar vriendschap, dertig jaar kunstwaarneming en waardering

Verlag van het lustrumsymposium

Het écht sterke punt van de beeldende kunst is haar vermogen om ons anders naar de wereld te laten kijken: om ons iets nieuws te laten zien of iets bekends op een nieuwe manier te tonen. *Wrapped Reichstag* ('Ingepakte Rijksdag') van Christo en Jeanne-Claude deed beide dingen tegelijk.

Will Gompertz

Zaterdag 9 november om twaalf uur vult het restaurant van het van Abbemuseum zich met vrienden van het museum. In groten getale hebben zij zich verzameld om op deze dag te vieren dat de Vrienden van het Van Abbemuseum al dertig jaar het wel en wee van het museum met grote aandacht volgen. Dertig jaren vol kunst, met een oud en nieuw gebouw, met nieuwe directies met hun eigen specifieke gedachten over wat kunst kan betekenen en als belangrijk neveneffect dat men vrienden kan ontmoeten. Want vriend ben je nooit alleen. Vriendschap betekent altijd dat er een band is met de ander. Dat er gelijkgezindheid ontdekt wordt. Vriend zijn betekent dat er plaats is voor ontmoeting. Dat er ruimte en gelegenheid is voor een gesprek en voor affectie. Dertig jaar van kunst genieten, met bewondering, emotie, kritiek. Dertig jaar meegroeien met de kunstwereld die evolueerde van het individuele meesterwerk tot een maatschappelijk signaal. Kunst is niet meer slechts de schenker van pure schoonheid, kunst is niet meer alleen de opwindende over de kunstenaar en de stijl. Kunst wordt steeds meer een metafoor voor de maatschappij waarin we leven. Kunst is een spiegel van de tijd waarin wij leven. Dat vraagt om extra aandacht, verdieping én kritische blik.

Perceptie

Na lunch en ontmoetingen verzamelen de Vrienden zich in het auditorium. Want vandaag is een feestdag en die moet op de juiste wijze gevierd worden. Stefan de Bever, de voorzitter van de Vrienden, opent de dag met een kort welkomstwoord, gevolgd door de organisator van het symposium die heel kort even de opzet van de middag duidelijk maakt. Vier sprekers zullen het thema perceptie vanuit hun perspectief toelichten. Ze zullen spreken over de eindeloze wervelingen van ervaringen, de wirwar van indrukken en interpretaties die uiteindelijk steeds hun thuis vinden in de menselijke geest. Onze realiteit vormt het fundament van deze magische dans tussen dat wat onze zintuigen waarnemen en dat wat wij begrijpen en als kennis in ons opnemen. Vier sprekers wacht een indrukwekkende taak om dit complexe fenomeen vanuit hun eigen professionele achtergrond voor ieder zichtbaar te maken.

Professor Raymond van Ee opent de rij. Hij bestudeert als neurofysicus de verschillende vormen van perceptie en zoekt met zijn team naar praktische oplossingen voor perceptuele problemen die zich bij fysische calamiteiten kunnen voordoen. In een boeiend overzicht laat hij zien hoe een storing in de route die de prikkels moeten afleggen van de ogen door de hersenen naar de visuele cortex, het te ontvangen beeld vernietigt. Helaas, want zodra deze weg verbroken wordt, ziet de waarnemer niets meer. De opdracht voor de wetenschapper is om een nieuwe route in de hersenen te vinden, waardoor de visuele prikkels wel weer tot het bewustzijn terug kunnen keren. Deze alternatieve route in de hersenen kan geactiveerd worden door andere zintuiglijke vormen. Kunst waarnemen kan hierbij een belangrijke activiteit zijn, omdat daar meerdere essentiële zintuigen dienst kunnen doen, zoals gehoor, voelen, reuk. Zelfs René Descartes zei hier al iets verstandigs over: 'De blinden zien met hun handen'.

De **filosofe Sofie Wierda** benadert kunstwaarneming vanuit de wetenschap van de filosofie. Zij stelt dat het onderbewustzijn een belangrijke rol speelt bij de waarneming. Zij vraagt zich af hoe groot de rol is van ons onderbewustzijn en van onze cognitieve vermogens bij het waarnemen en waarderen van beeldende kunst.

Bij de Weense psychiater Sigmund Freud ziet zij veel overeenkomsten tussen dromen en de creatieve activiteiten van kunstenaars. Maar de door hem ontwikkelde psychoanalyse richtte haar onderzoek meer op de kunstenaar en het esthetische proces en niet op de waarnemer. Freud beschouwde zichzelf als een wetenschappelijke en systematische onderzoeker en als zijn ideeën bij André Breton, de 'founding father' van het surrealisme terecht komen, is hij hoogst verbaasd dat zijn ideeën geen enkele weerklank vonden.

De cognitief psycholoog Robert Solso had meer begrip voor de kijker. Hij poneerde dat ieder mens een enorme hoeveelheid informatie met zich meedraagt. Door onze kennis van het verleden, een soort cerebrale encyclopedie, kan perceptie een eigen richting bepalen. Sofie Wierda illustreert dit door de Mona Lisa van Leonardo da Vinci als voorbeeld te kiezen. Zij laat zien dat de beroemde glimlach voor ieder een eigen en andere betekenis kan hebben. Perceptuele prikkels kunnen andere associaties oproepen, omdat ieder zijn eigen persoonlijk netwerk van data in zich heeft opgesloten en andere verbindingen daartussen kan leggen. 'Cognitieve activiteiten zoals perceptie, verbeelding, denken en conceptualisering zijn uiteraard verbonden met het proces van kunstwaardering'.

Ze eindigt haar presentatie met een alleszeggende uitspraak van Robert Solso: 'Kunst is meer dan verf die op het doek gesmeerd wordt, het is een spiegel waarin de menselijke geest gereflecteerd wordt'.

Professor Huib de Ridder is de derde spreker. Zijn uiteenzetting gaat over 'de kunst van perceptie' aan de hand van de perceptie van kunst. Hij opent met een mooi experiment voor de zaal met een foto van een schoolklas en hij stelt de vraag: Zoek het verschil tussen foto één en twee. Het is opmerkelijk dat ieders blik zich richt op de personen en niet direct ziet dat de achtergrond in de tweede foto was veranderd. De vraag rijst dan: hoe doen onze ogen dit? Hoe nemen wij waar? Hoe geven de hersenen de werkelijkheid vorm? Bij dit proces zoeken de hersenen steeds naar mogelijkheden van controle en van uitdaging.

Kunstenaars maken hiervan gebruik, door in hun presentaties onder andere de kijker vanuit een onverwachte hoek te laten waarnemen zodat hij extra en onverwachte mogelijkheden kan ontdekken. Als bijvoorbeeld kleur in een andere sterkte wordt gekozen of hij kiest radicaal voor een andere kleur, dan verliest de kijker de controle over het geheel en wordt de aandacht naar dat ene specifieke onderdeel getrokken.

Tevens onderzoekt hij in hoeverre een snelle en een langzame blik op een voorstelling kan leiden tot controle en uitdaging. Professor Huib de Ridder is een vooraanstaande wetenschapper op het gebied van de psychologie van de perceptie en hij laat in zijn presentatie zien dat wat wij menen te kunnen waarnemen, voor elk individu een individuele verschijningsvorm kan hebben.

Foto's Nick Tjisse Klasen

An exploration of the theme of 'perception'

During the symposium, four speakers highlighted the theme of perception from their perspective: physiological, philosophical, psychological and artistic. They impressively showed that experiences, impressions and interpretations form the foundation of what our senses perceive and what we understand and absorb as knowledge. That is the foundation on which we look at art.

Na drie wetenschappers is het tijd voor de praktijk van de kunstenaar. Het is interessant om te zien hoe **Henri van Nuenen als kunstenaar** kan spelen met de waarneming. Hij experimenteert hiermee in zijn kunsttuin, zijn 'plantenstation'. Als graficus wordt hij geobsedeerd door de groei en betekenis van bijzondere planten. Planten kunnen schoonheid uitstralen, maar ook door hun vormgeving latente gevoelens bij de kijker oproepen. Het bijzondere en expliciete karakter van deze natuurvormen inspireert hem. Een plantenvorm kan bij hem suggesties oproepen van de kracht van evolutie, maar ook angstige gevoelens door de dreiging en agressie die een plantenvorm oproepen.

Na een prachtige openingsfilm waarin plantenvormen in schitterende kleuren aan de kijker voorbij dansen, vervolgt hij met ontwerpseries waarin hij plantenvormen aftast op hun kwaliteiten. Elke serie tekeningen krijgt een titel zoals *Fatal Flowers*, wat voldoende zegt over de sfeer die de planten in de tekening uitstralen. Zijn presentatie eindigt met een prachtige animatie, waarin hij het wervelende karakter van de plant heermoes laat dansen op muziek.

Forumgesprek

De middag eindigt met een kort gesprek tussen de sprekers, waarin onderwerpen tevoorschijn komen over onder andere de invloed van de tijd op de perceptie. Naar aanleiding van het schilderij *De Emmaüsgangers*, een vervalsing uit 1937 van de Nederlandse schilder Han van Meegeren, zag men in dat de maatschappelijke context een grote invloed uitoefent op hoe perceptie door de tijd wordt beïnvloed.

Ook het thema waarheid kwam aan de orde. Raymond van Ee realiseerde zich dat perceptie een dynamisch karakter heeft. Onze perceptie van de wereld evolueert steeds onder invloed van nieuwe zintuiglijke informatie. Huib de Ridder reageert op het thema objectieve observatie. Waarneming die vooraf gekleurd wordt door kennis kan alleen een controlerende functie uitoefenen, maar de uitdaging van het onderzoek wordt hierdoor verstoord.

Nog even werd gesproken over de twee imponerende houten beelden van Zadkine in de collectie van het museum. Deze beelden roepen het verlangen op ze aan te raken. Om met de handen de vormen te kunnen volgen wat een nieuwe en spirituele ervaring kan oproepen. En zo eindigt de dag, een dag waarin het kijken naar kunst nieuwe inzichten brengt. Waar we leerden dat kunstwaarneming een persoonlijk karakter heeft. Dat kunst voor iedereen een eigen betekenis kan hebben. En dit beseffend maakt kunst zo boeiend en verrijkend. Met een glas in de hand en met een goed evaluerend gesprek wordt de dag afgesloten. Na dertig jaar kan men zich weer verheugen op de volgende jaren. ●

Piet van Bragt

caspar de haan
onderhoud & renovatie

schilderkunst. sinds 1749

Poison Garden no 1 (2020), Henri van Nuenen, digitale tekening op Dibond paneel 100 x 150 cm, gepresenteerd op het grote scherm

Interview met een vriend

Piet van Bragt

Piet van Bragt
Eigen werk
Foto Marij van Bragt

Honorary member

Piet is not only an artist, he is also an art connoisseur, art teacher, art collector, art lover. Art is the common thread in his life. He has many contributions to the association. That is why he became an honorary member during the symposium he organized.

Piet is niet alleen kunstenaar, hij is ook kunstliefhebber, kunstkenner, kunstverzamelaar. En ook een echte Vriend van het museum, trouw ontwikkelingen binnen het museum volgend, soms ook wat afstand nemend. Hij was bestuurslid van de vereniging en schrijft al lange tijd voor ons blad, opgeteld al meer dan tweehonderd artikelen. Hij organiseerde onlangs het lustrumsymposium. Bovendien was Piet jarenlang vrijwilliger bij de museumbibliotheek en digitaliseerde het tentoonstellingsarchief en kunstenaarsboeken. Een immens karwei. Genoeg redenen voor het bestuur om hem erelid van de vereniging te maken. Hoog tijd voor een interview.

Kunst is zo'n beetje de rode draad in jouw leven.

'Dat klopt. Als klein jongetje in Boxtel zat ik al te tekenen, met een potloodje of een pennetje. Na twee jaar kweekschool wilde ik overstappen naar de kunstacademie, maar dat stuitte op hevig verzet bij mijn ouders. Daarom maakte ik de kweekschool toch maar af, terwijl ik ondertussen ook met kunst bezig was en mijn eerste expositie had.

Vervolgens bracht de liefde me naar Roermond. Als onderwijzer volgde ik in de avonden de opleiding M.O. Handenarbeid, wat hard aanpoten was, want voor die studie zat ik soms tot twee uur 's nachts te tekenen of te beeldhouwen. Met de acte op zak solliciteerde ik voor handenarbeidleraar op het Sintermeertencollege in Heerlen. Kort na mijn aanstelling werd ik coördinator van de brugklassen; de laatste jaren was ik docent oude klassieke cultuur. En daarnaast maakte ik kunst, veelal in opdracht: (grote) beelden, tekeningen, boekomslagen etc. Nu werk ik nauwelijks nog in opdracht, maar maak alleen nog werk dat ik interessant vind.'

Wat vind je dan interessant?

'Ik werk vooral seriematig. In verschillende variaties probeer ik een onderwerp volledig uit te putten, bijvoorbeeld in verscheidene tekeningen. Vervolgens kies ik er ééntje uit om op door te gaan, eventueel in een groter werk. De overige gooi ik niet weg maar bewaar ze in kistjes. Er zijn geen mislukkingen. Het is allemaal onderdeel van mijn werk- en denkproces. In mijn werk zie je ook veel taal terug. Taaluitingen boeien me: tekens worden woorden, woorden tekst en tekst inhoud. Geschreven tekst heeft iets grafisch, een lijnenspel. Een handschrift is persoonlijk en uniek.'

Waarom wilde je kunstenaar worden?

'Dat is een goede vraag. Mijn hele leven vraag ik me af wat kunst is, waar ze vandaan komt en wat iemand drijft om kunstenaar te worden. Voor mezelf weet ik dat antwoord niet. Wist ik het maar. Maar ik kan me geen leven zonder kunst voorstellen. In kunst kan ik mijn ideeën kwijt, ze activeert mijn hersenen en laat me genieten van schoonheid in voorstelling, vorm en kleur. Kunst hoeft op zich niet mooi te zijn, wel waarachtig. Kunst kan maatschappelijk gericht zijn en aanzetten tot denken, maar het moet dan ook vakmatig gemaakt worden. En dat laatste ontbreekt er helaas weleens aan.' ●

Jan Verheugt

DER KINDEREN
HOVENIERS

Prachtige, inspirerende tuinen waarvan je kunt genieten

www.derkinderenhoveniers.nl

AANNEMERSBEDRIJF
VAN RIJSWIJCK

Nieuwbouw | Verbouw | Renovatie | Onderhoud

vanrijswijck.nl

weebers vastgoed advocaten

Focus
en **Samenspel**

Weebers Vastgoed Advocaten NV is een advocatenkantoor gespecialiseerd in bouw- en vastgoed vraagstukken. Wij zijn werkzaam voor het bedrijfsleven, gemeenten, woningcorporaties en (institutionele) beleggers en mogen gerenommeerde partijen in het vastgoed tot onze cliënte rekenen. Op basis van onze brede kennis van de bouw- en vastgoedwereld adviseren en procederen wij voor onze cliënten. Een sterke combinatie! Onze kernwaarden zijn focus en samenspel met als doel het beste en meest duurzame resultaat te bereiken voor onze cliënten.

Gebiedsontwikkeling@vastgoed-advocaten.nl
040 21 20 400
www.vastgoed-advocaten.nl

de bever
architecten

Een ander perspectief op kunst

Afscheidsinterview met Charles Esche

Charles Esche
Foto Niek Tijssen Klasen

Aan het einde van dit jaar zwaait Charles Esche af als directeur van het Van Abbemuseum. Nog één keer kijken we met hem terug op ontwikkelingen binnen de kunst, op geslaagde tentoonstellingen, voor hem belangrijke contacten met kunstenaars en zijn favoriete kunstaankoop.

Wat deed je besluiten het museum te verlaten?

Enige tijd geleden werd ik zestig. En stelde vast dat de afgelopen twintig jaar een betekenisvolle periode is geweest waarin van alles in Eindhoven is gerealiseerd: het museum werd inclusiever en internationaler georiënteerd, kosmopolitischer, en de collectie werd met relevante werken aangevuld. Nu wil ik ruimte maken voor een ander om het museum verder te brengen, op een moment dat ik zelf nog andere dingen kan doen.

Op dat laatste komen we nog terug. Laten we het eerst hebben over ontwikkelingen binnen de kunst van de afgelopen twintig jaren.

Aan het einde van de vorige eeuw zagen we in de samenleving dat het idee van de ene waarheid (religie of ideologieën) in betekenis afnam en dat misschien alleen nog het seculiere kapitalisme en het consumeren de boventoon voerden. Persoonlijk heb ik daar niet veel mee. Voor mij zijn vragen van belang als wie zijn we, hoe zijn we geworteld, wat betekenen we voor de ander. In de kunst zie je ook een ontwikkeling waarin die vragen steeds belangrijker worden. Tot het einde van de vorige eeuw speelde de kunstwereld van het modernisme zich eerst vooral af in Parijs en daarna in New York, en vooruit ook een beetje in Amsterdam. Kunstenaars verhuisden naar die steden. In het verleden vertaalde dat modernisme zich ook in onze museumcollectie. Ons museum was er toen op gericht die ontwikkelingen te duiden en docerend over te brengen. Maar die opstelling past niet meer bij onze tijd die gekenmerkt wordt door globalisering waarin de westerse kunst van witte mannelijke kunstenaars niet meer dominant is, én door democratisering waarin mensen hun eigen stem willen laten horen. Er was dus een ander verhaal nodig.

Dat andere verhaal. Het lijkt wel of je over een zesde zintuig beschikt voor die ontwikkelingen, kijk naar de aandacht voor Zwarte Piet en voor dekolonialisme. Zo'n beetje als eerste binnen de museumwereld bracht jij die onderwerpen onder de aandacht.

Een zesde zintuig? Hier moet ik echt om lachen. Het hoort bij mijn vak om ontwikkelingen te zien, was ook mijn opdracht, het werd van me verwacht. Toen ik in 2004 in het museum aantrad zijn we intern de discussie gaan voeren over wat kunst zou kunnen zijn. We geloofden niet meer in autonome kunst die zijn eigen regels stelt of die alleen over de kunst zelf gaat, los van de samenleving. Kunst is altijd een spiegel op die samenleving, heeft een maatschappelijke relevantie. En zo zijn we aandacht gaan besteden aan maatschappelijke vraagstukken zoals klimaat, migratie, diversiteit, identiteit, democratie en geschiedenis, steeds vanuit het perspectief van de kunst en de kunstenaar.

Kun je iets over de 'Zwarte Piet' manifestatie vertellen?

Zeker, het geeft in het algemeen ook iets weer van mijn benaderingswijze. 'Zwarte Piet' was een onderdeel van het tweejarige project

Expositie *Soils* (2024)
Zaaloverzicht 1
(met Diewke v.d. Heuvel,
Melting Heart)
Foto Peter Cox

Be[com]ing Dutch in 2007/2008 dat zowel binnen als buiten het Van Abbemuseum werd ontwikkeld. Dat project bestond uit debatten, leesgroepen, kunstenaarsprojecten, tentoonstellingen, cursussen en vormen van collectieve participatie en productie. We waren op zoek naar mogelijke antwoorden op lastige vragen. Wat betekent het in het in de eenentwintigste eeuw om 'Nederlands te zijn' of 'Nederlands te worden'? Wie zijn trouwens 'de Nederlanders' en hoe willen we door onszelf en door anderen worden gezien. Het ging dus over identiteit, nationaliteit, burgerschap en sociale cohesie. Binnen dat project leverden de Zweedse Petra Bauer en de Duitse Anette Krauss fundamentele kritiek op een geliefde uiting van de Nederlandse cultuur, de koloniale relatie tussen de witte goedheiligman, Sinterklaas, en zijn sullige knecht, Zwarte Piet. De kunstenaars organiseerden een protestmars met spanborden als 'Zwarte Piet: a white man's construction'. Uiteindelijk werd die demonstratie afgeblazen vanwege aangekondigd geweld.

En iets over dat dekolonialisme?

Toen ik in 2013 curator was van de biënnale van de Braziliaanse stad São Paulo, hield ik me onder meer bezig met de wortels van de Braziliaanse cultuur. Zo kwam ik vanzelfsprekend uit bij het kolonialisme. Dat thema nam ik vervolgens mee naar Eindhoven. We zijn daarna ook onze eigen ontstaansgeschiedenis als museum gaan onderzoeken, wat in een stroomversnelling kwam toen de familie Van Abbe het familie- en bedrijfsarchief aan ons overdroeg. Dat leidde onlangs tot de tentoonstelling *Verborgen Verbanden*.

Op welke tentoonstellingen kijk je met trots op terug? Noem er eens drie.

Over *Be[com]ing Dutch* hadden we het al zo-even. Verder vind ik *Dwarsverbanden*, onze huidige collectiepresentatie, geslaagd. Die slaat aan bij bezoekers en leidt tot herhalingsbezoek. We hebben onze collectie op een andere, meer-zintuiglijke manier tentoongesteld, op een manier zoals dat in Nederland en elders nog niet is gedaan. Er zijn ook verrassende verbanden binnen de collectie gelegd, omdat we ons anders tot kunstwerken zijn gaan verhouden en zo een ander verhaal vertellen. De geëxposeerde kunstwerken waren er altijd al, maar onze blik erop is veranderd. Zo was er lang geen aandacht voor Javaanse danser: *Raden Mas Jodjana* (1915) van Isaac Israëls of de zwarte boxer *Kid Oliveira* (1939) van Wim van der Plas. Die kunstwerken passen in het verhaal dat we nu vertellen over onze verhouding tot andere culturen. Zo was prins Jodjana, een traditionele danser met een moslimachtergrond, een vriend van kunstenaar Israëls. En in de tijd dat Wim van der Plas de boxer portretteerde, was het hier nog heel ongebruikelijk om zwarte mensen af te beelden. Overigens kunnen mijn opvolgers weer vanuit een heel ander perspectief naar kunstwerken kijken, afhankelijk van de maatschappelijke omstandigheden.

Hüseyin Bahri Alptekin
Self-Heterotopia, Catching Up with Self (1991-2007)
Collectie Van Abbemuseum
Foto Peter Cox

Links
Zaaloverzicht
Expositie *Parallel Lives*,
Parallel Aesthetics (2021-
22)
Léon Ferrari
Foto Peter Cox

Rechts
Expositie *Parallel Lives*,
Parallel Aesthetics (2021-
22)
Gülsün Karamustafa
Foto Peter Cox

Ook op de diverse dubbeltentoonstellingen kijk ik met tevredenheid terug zoals op *Parallel Lives*, *Parallel Aesthetics* (2021/2022) van de Turkse kunstenaar Gülsün Karamustafa en de Argentijnse kunstenaar Léon Ferrari. Beiden benoemen relevante maatschappelijke vraagstukken. De expositie vertoonde een mooie inhoudelijke samenhang en kende een bijzondere geslaagde vormgeving.

Tot slot de huidige tentoonstelling *Soils*, over de verbondenheid met onze aarde. Ze toont hoe kunstenaars in verschillende delen van de wereld met dit thema bezig zijn. Ik ben blij met het bereikte resultaat. Er is een verbreding met niet-kunstenaars en ze bereikt nieuwe doelgroepen.

Toch is er ook kritiek op die laatste expositie. Hoe ga je daarmee om?

Er is kritiek die haar kitscherig en kinderachtig vindt. Dat commentaar is ingegeven vanuit het perspectief van het modernisme. Maar zoals gezegd, dat modernisme heb ik achter me gelaten. Daarom doet dit me niet zo veel. Zo waren er opmerkingen over *The River in Mourning* met Patricia Kaersenhout, Rolando Vazquez en Valiana Aguilar. Hun onderwerp is volgens mij superbelangrijk en ik vind het triest dat de criticus dat niet serieus neemt.

Je noemde al verscheidene kunstenaars. Met wie bouwde je een speciale band op?

Ik zal me beperken tot drie kunstenaars, ik zou er veel meer willen noemen. Dan denk ik vooral aan Jonas Staal die voor mij een geweldig gesprekspartner was over inhoudelijke aspecten van kunst en over politieke vraagstukken. Veel heb ik aan die gesprekken gehad. Verder aan de Koreaanse kunstenaar Jewyo Rhii. Ze leerde me veel over de mentaliteit van Oost-Azië. En aan de Turkse kunstenaar Ahmet Ögüt, een zeer oorspronkelijke, conceptuele kunstenaar. Museumbezoekers kennen hem van *Guppy 13 vs Ocean Wave*, a *Bas Jan Ader experience*. Het bootje dobberde eerst in de Dommel en hangt nu in de museumtoren.

Wat is je favoriete aankoop als directeur?

Even denken. *Self-Heterotopia*, *Catching Up with Self* van de Turkse kunstenaar Hüseyin Bahri Alptekin. Zijn installatie bestaat uit voorwerpen en beeldmateriaal dat hij over een periode van 16 jaar verzamelde tijdens zijn vele reizen. Elk voorwerp herbergt andere verhalen en getuigt van zijn aandacht voor een nieuwsgierigheid naar de wereld. Tegelijkertijd zijn het voor hem voorwerpen waar zijn herinneringen achter schuilgaan en die samen als het ware een deel van zijn leven documenteren. De titel verwijst naar het concept 'heterotopia' van Michel Foucault. Volgens deze filosoof is 'de heterotopia in staat om op een werkelijke plek meerdere ruimten, meerdere plaatsen naast elkaar te zetten die in wezen onverenigbaar zijn.' Dit werk van Alptekin is ook te begrijpen als een vorm van zelfonderzoek waarmee men kennis over zichzelf in de wereld inzichtelijk kan maken.

Tot slot, wat ga je na je vertrek doen?

Ik blijf in Nederland wonen, over Be[com]ing Dutch gesproken, want ik heb inmiddels een Nederlands paspoort, wel verhuis ik naar Amsterdam. Mijn tijd wil ik voornamelijk besteden aan schrijven, doceren en promoveren. En wellicht word ik gevraagd om een expositie te cureren of een kunstevenement te leiden. Het ligt allemaal nog open. We zullen zien.

Veel succes bij je verdere loopbaan en bedankt voor je grote inzet voor het museum. ●

Jan Verheugt

KUNSTIN OEDENRODE 30 jaar

50 KUNSTWERKEN
5 PROJECTEN

ARCHITECTUUR
AUDIOVISUEEL
TECHNOLOGIE
FILM
BEELDEND

LANGS EEN HISTORISCH
WANDELPAD VAN 25 KM

SINT-OEDENRODE

WANDELEN IN HET DOMMELDAL
In 30 jaar heeft Kunststichting Sint-Oedenrode een schitterend wandelpad gerealiseerd langs en om de Dommel, in de 'achtertuin' van Van Abbe. Kijk op: <https://www.bezoekmeerijstad.nl/routes-overzicht/3799715621/kunstroutes-sint-oedenrode>

Kunststichting Sint-Oedenrode is recent overgegaan in: KunstStichting Meerijstad

SCHÄFER
NOTARISSEN

Wij zijn er voor jou.

Gashouder 36E
5613 CR, Eindhoven

Park 34-36
5671 GA, Nuenen

Maak een afspraak via 040 - 2 660 660 | info@notarismnodig.nl | www.notarismnodig.nl

Kijken met meer diepgang

Het inzetten van andere zintuigen in dialoog bij kunst 'kijken'

Twee vrienden ontmoeten elkaar regelmatig tijdens bijeenkomsten van het Humanistisch Verbond. Daar worden regelmatig belangrijke levens- en zingevingsvragen of maatschappelijke vraagstukken met elkaar besproken. Zo'n gesprek kan er echter voor zorgen dat deelnemers tegenover elkaar komen staan. Men probeert de ander te overtuigen. Het voeren van een dialoog met oprechte belangstelling voor elkaar bleek echter een probaat middel om te komen tot meer leren van elkaar en om tot diepgang te komen. En hoe zit dat nu met het bespreken van kunst?

De twee vrienden

Kees Schilder, van huis uit begeleider van teams in organisaties, en George Kabel, kunstenaar, hebben het idee opgevat om naar aanleiding van hun dialoogsessies bij het Humanistisch Verbond workshops te gaan organiseren om deelnemers niet vooral het zintuig 'zien' in te laten zetten, maar vooral ook andere zintuigen. George is als slechthorend kind geboren en heeft zijn schoolloopbaan vooral in het speciaal onderwijs doorgebracht. In zijn twintiger jaren bleek hij steeds minder te kunnen zien en rond zijn dertigste was hij volledig blind. Hij lijdt aan het syndroom van Usher. Werken bij Philips, waar hij destijds met de ontwikkeling van de DVD bezig was, bleek uiteindelijk niet meer mogelijk, mede door de ontslagen die in de jaren negentig noodzakelijk waren. George liet zich echter niet uit het veld slaan en begon aan een studie filosofie aan de universiteit van Tilburg. Op dit moment geeft hij daarin cursussen. Daarnaast werkt hij niet alleen als kunstenaar, maar geeft ook workshops waarbij deelnemers op gevoel met voorwerpen en materialen aan het werk gaan (Boetseren op de tast). Georges eigen werk bestaat uit sculpturen in steen, keramiek, staal en hout.

George Kabel in zijn atelier
Foto Hans van Doremalen

De dialoog

Eind 2018 ging in het Van Abbemuseum de documentaire *Een gevoel van zwart* in première. In deze bekijkswaardige documentaire geeft George ons een blik in zijn leven en doet ons realiseren dat wij vaak ziende blind zijn. Wij, als zienden, hebben immers nog een wereld te winnen door het opnieuw leren inzetten van vooral onze nabijheidszintuigen ruiken, voelen en proeven.

Dat kan door in dialoog te gaan met anderen. George en Kees hebben dat in het voorjaar van 2024 gedaan in het Van Abbemuseum tijdens een workshop met blinden, slechthorenden en zienden aan de hand van de multi-zintuiglijke tools die in het museum voor een aantal kunstwerken vervaardigd zijn. Deze uitvoering van de dialoog heeft beiden doen besluiten dit verder uit te werken. Uitgangspunten en inspiratie hebben zij gevonden in de communicatietheorie/dialoog van Senge, Bohm en Scharmer en de filosofie van Hermesen. Het gaat er immers niet om elkaar te overtuigen, maar door het écht luisteren, de tijd nemen, het elkaar bevragen door verdiepende vragen te stellen, waardoor het verhaal van de ander je helpt dieper te denken en wijzer te worden. Dat kan ook in het bekijken van kunst. Wat heeft een werk ons te vertellen? Daarbij helpt het jezelf vragen te stellen

zoals Wat raakt jou? Welke vragen roept het op? Wat valt je het meest op? Welk gevoel roept het bij jou op? En wat neem je waar als je andere zintuigen inzet? Kunnen we dan een betere verbinding maken met wat een kunstenaar ons te vertellen heeft?

Lustwarande en plannen daarna

Kees en George hebben samen met anderen in de zomer *de Lustwarande* in Tilburg bezocht. Een jaarlijkse zomerexpositie van jonge beeldend kunstenaars in het park ten westen van Tilburg. Kees geeft aan:

'Bij een installatie van buizen, bollen, geometrische figuren blijft George uitgebreid staan. Hij onderzoekt het werk met zijn handen en vertelt daarbij uitgebreid wat hij waarneemt. Hij herkent materiaal, kleine bewerkingen in dat materiaal, nieuwe vormen en stelt af en toe een vraag aan de anderen over wat zij met hun ogen kunnen zien. Voor mij een bijzondere ervaring, omdat ik door het verhaal van George dingen ontdek, die mij met mijn eerdere vlugge blik totaal niet opgevallen waren. Ik word uitgenodigd om ook te gaan voelen, ruiken, luisteren... en ontdek op die manier een nog diepere laag. Het blijkt lastig om te vertellen wat je waarneemt zonder daar een oordeel aan te koppelen. Maar het zorgt wel voor een verdiepende beleving.'

Deze ervaringen, het in dialoog zijn met elkaar (vooral wanneer er multi-zintuiglijk wordt waargenomen), willen zij beiden verder vorm gaan geven in workshops, samen met blinden en slechthorenden, in verschillende musea.

De eerste afspraken daarvoor zijn gemaakt met beeldengalerij het Depot in Wageningen (maart 2025), een museum waar beeldende kunst te zien en ook aan te raken is. Daarna is het de bedoeling dat ook in 2025 weer een soortgelijke workshop plaats gaat vinden in het Van Abbemuseum. De multi-zintuiglijke kunstwerken zoals getoond in *Dwarsverbanden* bieden daartoe mogelijkheden. Vrienden worden daarvoor van harte uitgenodigd. ●

Looking with more depth

From the age of twenty, George Kabel's vision became increasingly impaired and around the age of thirty he was completely blind. Afterwards he studied philosophy and works as an artist. Together with blind and partially sighted people, he wants to give workshops in various museums to look at art in more depth in dialogue.

Hans van Doremalen

Bronnen:

Atelier 3D geraadpleegd op <https://georgekabel.nl/#>
Kees Schilder (2024). *Olifant*. Persoonlijke notitie.
YouTube: Documentary *A Sense Of Black*

George en Kees
bij *Portret Tilla Durieux*
Charley Toorop
Foto Hans van Doremalen

Monochrome blue, sans titre

Een sterk gemotiveerde, maar moeizame verwerving

December 2024 is het zestig jaar geleden dat Jean Leering, directeur van het Van Abbemuseum (1964-1973), van het gemeentebestuur van Eindhoven akkoord krijgt om Monochrome bleu van Yves Klein aan te kopen. Deze aankoop verloopt niet probleemloos, er wordt getwijfeld aan de moeilijk bepaalde kwaliteit van jonge kunst. Het kost drie vergaderingen met de Commissies van Advies en Toezicht en een duidelijk statement van Leering voordat men akkoord gaat. Omdat Klein zoveel meer gecreëerd heeft in zijn korte leven dan zijn Monochromes, wordt eerst in grote lijnen zijn leven – hij beschouwt dat als een kunstwerk – en oeuvre beschreven.

Yves' leven en oeuvre

Yves Klein wordt op 28 april 1928 geboren in Nice. Als zoon van een figuratieve schilder, Nederlander Fred Klein, en een abstract schilderende moeder, Niçoise Marie Raymonde, is Yves een volslagen autodidact, maar vastbesloten de grenzen van de schilderkunst te verleggen. In Japan behaalt hij de zwarte band en naar eigen zeggen heeft de gevechtskunst hem geholpen om de beeldende ruimte te begrijpen. Zijn carrière heeft zich consequent ontwikkeld uit de idee, dat de kunst van morgen de heersende taal van de directe communicatie wordt. Klein schildert niet om te schilderen, maar om deze taal te verwezenlijken.

In 1946 ontwikkelt hij zijn monochrome theorie. Na aanvankelijk verschillende kleuren te hebben gebruikt, kiest hij in 1956 voor een bepaalde nuance van ultramarijn blauw en patenteert zijn ultramarijn pigment (pigment en fixatief polyvinylacetaat), als International Klein Blue (IKB) die voor hem de immateriële dimensie van het universum vertegenwoordigt. Klein wil met zijn ultramarijne *Monochromes* de sensitiviteit bij de beschouwer doen toenemen. In 1957 klinkt zijn *Monotone-Silence-Symphonie* (20 minuten één toon, 20 minuten stilte) als Klein voor het eerst in het openbaar zijn afdrukken op papier van met blauwe verf bestreken naaktmodellen maakt, zijn zogenaamde *Anthropométries*. Klein is hiermee een voorloper van de happening, body art en performancekunst. In 1957 decoreert Klein het nieuwe operagebouw in Gelsenkirchen en geeft lezingen aan de Sorbonne over de evolutie van kunst in de richting van het immateriële. Vervolgens maakt Klein *Peintures de Feu* door met een vlammenwerper karton te bewerken en gebruikt hij sponzen voor het scheppen van zijn *Sculptures*. Op de tentoonstelling *Le Vide* in 1958 is helemaal niets te zien in de lege, wit geschilderde ruimte. De nacht voor de opening verblijft Klein daar en vult de ruimte met zijn mentale beelden, waarmee de zaal volgens hem niet meer leeg is. Vanuit de oosterse filosofie associeert Klein de leegte als iets creatiefs omdat daarin alles mogelijk is. De kosmos inspireert hem vervolgens tot het maken van *Cosmogonies*, afdrukken op doek van weersinvloeden. Tenslotte vervaardigt hij *Reliefs Planétaire*, topografische beelden van Mars, Venus of de Aarde. Op 21 januari 1962 trouwt Yves met de kunstenares Rotraut Uecker, zus van de Zero-kunstenaar Günther Uecker. Klein is 34 jaar als hij op 6 juni 1962 aan de gevolgen van een derde hartaanval overlijdt. Enkele maanden later wordt zijn zoon Yves Armand geboren.

Yves Klein
Fotograaf onbekend

Aankoop *Monochrome blue*

In 1962 raakt Leering enthousiast over de kunst van Zero en Nul tijdens een tentoonstelling in het Stedelijk Museum Amsterdam. Het jaar daarop zoekt Leering contact met Alfred Schmela, galeriehouder, kunsthandelaar en kenner van het werk van Klein - in 1957 is diens werk te zien in deze galerie - en in 1964 verkoopt hij *Monochrome bleu* aan het Van Abbe voor f 15.500,-. Het werk behoort nu tot een van de topstukken van de collectie. Leering meent, als hij in 1964 aantreedt als directeur van het Van Abbemuseum, dat de collectie contemporaine kunst in het

Yves Klein
Monochrome blue, sans titre
(IKB 63) 1959
Collectie Van Abbemuseum
Foto Peter Cox

museum een lacune vertoont op het gebied van abstracte werken van Zero, Nul en Nouveau Réalisme (tezamen 'nouvelles tendances'). Leerings voorstel om in dit gemis te voorzien, betreft de verwerving van zeven werken 'als één geheel', waarvan deel uitmaken *Monochrome bleu*, *Achrome* (Manzoni), *Groot Kwadraten-reliëf* (Schoonhoven) en vier werken van respectievelijk Uecker, Piene en Mack. Terwijl Leering genoemde groep selecteert op basis van overeenkomsten en onderlinge verbondenheid, beoordeelt Edy de Wilde, Leerings voorganger, kunstwerken individueel op hun artistieke kwaliteit.

Binnen de Commissies van Toezicht en van Advies is men het niet unaniem eens over het aankoopvoorstel en wordt Leering in april 1964 gevraagd zich uit te spreken over het waarom van de verwerving van met name het werk van Klein. Leering antwoordt dat hij Klein als dé vertegenwoordiger van de 'nouvelles tendances' beschouwt en *Monochrome blue* onmisbaar acht vanwege Kleins grote invloed op Piene, Uecker en Schoonhoven. Daarnaast verantwoordt Leering zich door te stellen, dat de zeven werken hun voorlopers hebben in de avant-garde uit begin van de 20e eeuw, de verbinding tussen basiscollectie en hedendaagse verzameling versterken en dat de aldus aangevulde collectie naadloos aansluit bij later te verwerven kunst. Uiteindelijk kost het drie vergaderingen met genoemde commissies, voordat men op 30 oktober 1964 akkoord gaat met het voorstel en de aankoopnota voorgelegd wordt aan het gemeentebestuur. Het werk behoort nu tot een van de topstukken binnen de collectie. ●

A controversial purchase
Monochrome blue (1959) by Yves Klein is now seen as one of the masterpieces in the museum collection. The purchase was difficult, because the purchasing committees were not convinced of the quality. After much arguing, they granted their permission. An example of how views can change.

Leny Voortman

Bronnen

Bonnet-Bekkema A., *Zonder titel, veelzijdig van betekenis*. Mastercursus OU Kunsthistorisch ordenen (2014).
Perlein G. en Bruno Corá, Yves Klein: *Long Live the Immaterial*. Catalogus tentoonstelling Nice 2000 en Prato 2001 (New York 2000).
Pingen R.: *Dit museum is een meneer*. De geschiedenis van het Van Abbemuseum 1936-2003 (Amsterdam/Eindhoven 2005).
Catalogus nr. 385 Stedelijk Museum Amsterdam (Amsterdam 1965)

In de Vitrine...

De selectie van modeontwerper Zeynep Dag

Vanaf 2018 verzorgt het Van Abbemuseum mini-presentaties van zijn collectie bij het Van der Valk Hotel Eindhoven. In een speciaal daarvoor ontworpen kunstvitruine waren eerder selecties te zien van gastcuratoren Piet Hein Eek, Pieter van den Hoogenband en Maarten Steinbuch. Momenteel toont de Eindhovense modeontwerper Zeynep Dag (1990) haar keuze.

Foto Jan Verheugt

Now on display

The Van der Valk Hotel Eindhoven has an art showcase where different guest curators show their choice from the museum collection. Shoe designer Zeynep Dag is currently showing her selection. She asks us to think about how we can treat each other with more care and love.

Wereldberoemd

Zeynep Dag is misschien niet bij iedereen van ons even goed bekend, binnen de internationale modebranche echter wel. Daar bouwde ze een grote naam op als ontwerper en oprichter van het merk Alzúarr. Sterren als Rihanna, Beyoncé en Naomi Campbell liepen regelmatig op haar extravagante schoenen meestal met extreem hoge hakken. In zeven jaar tijd groeide Alzúarr uit tot een schoenenimperium dat over de hele wereld – in maar liefst 84 landen – schoenen verkoopt. Haar klanten zitten zowel in Amerika als in het Midden-Oosten. 'We hebben klanten die in minirokken lopen en bloot gekleed zijn, maar ook klanten die mijn hakken onder hun boerka's dragen. (...) Ze willen kunstwerken voor aan hun voeten.'

Meer zorg en liefde

Met haar selectie voor de vitrine vraagt Dag ons te reflecteren op de vragen hoe we een zorgzamere omgeving kunnen creëren en hoe

we in ons dagelijkse leven met meer liefde met elkaar kunnen omgaan. Zij koos de volgende drie werken uit de museumcollectie.

Allereerst *Do It Yourself Dead On Arrival* (AnnLee) van de Amerikaanse installatiekunstenaar Joe Scanlan (1962). Dit werk is een doe-het-zelf doods-kist gemaakt van IKEA's Billy boekenkast. Dag roept op tot nadenken over hoe je wil dat anderen je op je begrafenis herinneren.

Het tweede werk is de zeefdruk *Eerlijk zijn* uit 1991 van de Eindhovense kunstenaar Henk Visch (1950). Er is een fantasiewezen met slechts twee poten te zien. Dit kunstwerk nodigt uit om na te denken over de mogelijkheden en onmogelijkheden van het leven, en zou antwoorden kunnen geven op vragen rondom eerlijkheid tegen elkaar.

Tot slot een werk van de Amerikaanse conceptueel-kunstenaar Lawrence Weiner (1942-2021). Zijn werk richt zich op het vergroten van bewustzijn over onze omgeving en hoe we ons verhouden tot anderen. De woorden *ABOVE BEYOND BELOW* wijzen ons volgens Dag de weg om met zorg voor elkaar verder te gaan. ●

Jan Verheugt

Ook nieuwsgierig naar de keuze van Zeynep Dag? Haar selectie is tot het voorjaar te bewonderen in de ontvangsthal van het jubilerende Van der Valk Hotel Eindhoven aan de Aalsterweg. De toegangsdeuren van het hotel gaan gastvrij voor je open.

50 JAAR GASTVRIJ

Vijftig jaar van gastvrijheid en onvergetelijke momenten! Een halve eeuw waarin Van der Valk Hotel Eindhoven warmte, comfort en onvergetelijke ervaringen heeft gecreëerd samen met onze gewaardeerde gasten.

"Vijftig jaar van toewijding aan gastvrijheid, tijdloze elegantie en onvergetelijke ervaringen hebben ons gebracht tot waar we nu staan."

Van der Valk Hotel Eindhoven blikt met trots terug op vijftig jaar gastvrijheid. Het jaar 2024 staat in het teken van feest, dat gevierd wordt met echte Valk klassiekers. Gewijd aan het vijftigjarig jubileum verrast Hotel Eindhoven haar gasten dit jaar met een blik terug in de tijd. Het jubileum is niet alleen een viering van het verleden, maar ook een belofte voor de toekomst.

Een blik terug in de tijd

Stap in de geschiedenis van Hotel Eindhoven met de exclusieve jubileum audiotour & podcasts. Een meeslepende reis door 50 jaar pure gastvrijheid en kijkje achter de schermen!

Feestelijk overnachten

Jubileum Arrangement-
Genieten van
een comfortabele overnachting,
'50 jaar' 3-gangendiner en
een fantastische
Toekan welkomscocktail!

Een culinair verleden

Stap binnen in een wereld van ongeëvenaarde elegantie en culinaire verfijning met het klassieke diner- en brunchbuffet in Restaurant Het Buffet, waar verfijnde smaken van de afgelopen eeuw samenkomen. Geniet van oude bekende gerechten en sluit uiteraard af met de smaken van appelmoes en kers of kom genieten van het 50 jaar 3-gangen dinermenu in Brasserie Martinus. Oude klassieke gerechten van Hotel Eindhoven zijn terug van weggeweest!

'Leven als kunst, kunst als leven!'

Anton Heyboer 1924-2005

Anton Heyboer, 1973
Foto Lotti Heyboer

Exact honderd jaar geleden zag Anton Heyboer, schilder/etser en levenskunstenaar, het levenslicht. Redenen genoeg om een schijnwerper te zetten op zijn werk. Documentairemakers en curators gingen ons voor. Ons museum bezit vijftien grafische werken uit de periode 1959-1964 van Heyboer, vandaar dit artikel.

Bewogen leven

Heyboers wieg stond in Nederlands-Indië, maar hij groeide op in Nederland. Opgeleid als werktuigbouwkundige werd Heyboer tijdens de oorlog gedwongen te werk gesteld in een Duits doorgangskamp. Na een ontsnapping keerde hij getraumatiseerd terug. Onder psychiatrische behandeling ontdekte Heyboer de helende werking van kunst. Kunst bepaalde voortaan zijn leven. Dit leidde tot zijn eerste succesvolle grafische werken in de jaren vijftig en zestig. Ook schilderen en sculpturen ontwerpen maakte deze autodidact zich eigen.

Sinds 1961 woonde hij in Den IJp (Noord-Holland) eerst met zijn vrouw Maria. Later kwamen er vier vrouwen bij, zijn 'bruiden': Lotti, Marike Joke en Petra. Samen creëerden zij een eigen universum wars van maatschappelijke normen. Deze (volgens hen) ideale samenlevingsvorm beschouwden ze als kunstvorm, terwijl kunst hun leven beheerste.

Systeem en thematiek

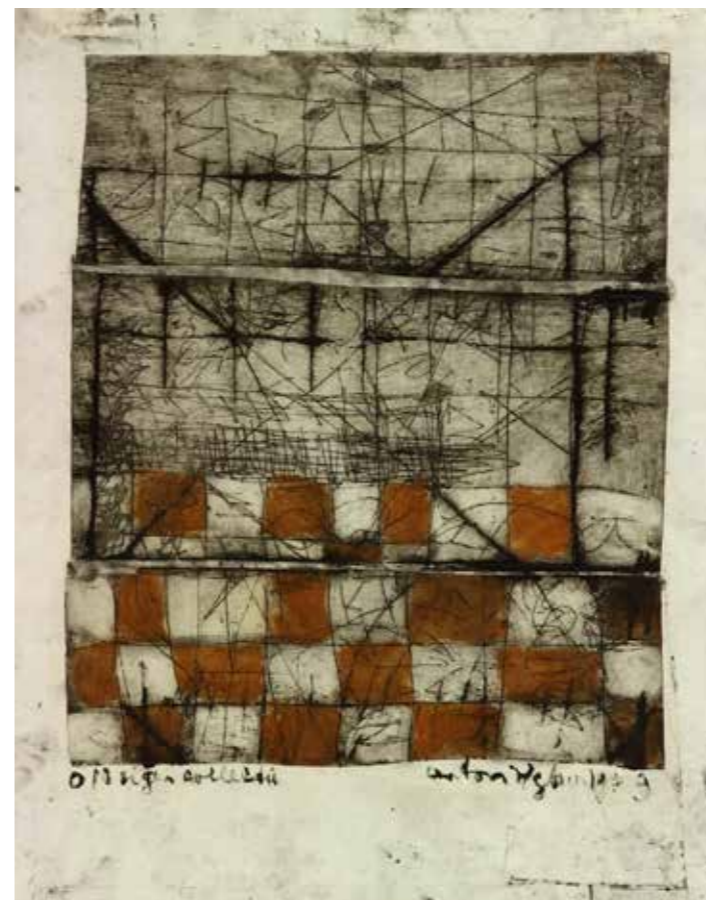
Heyboers oeuvre weerspiegelt een grote zoektocht naar zijn wezen, naar wat hem overkwam en bezighield. Tussen 1940 en 1960 bedacht hij een filosofisch systeem rondom de thema's (on)schuld, dier, religie, samenleven, erotiek, lijden, leven en dood. De vraag hoe hij als mens in de maatschappij stond, vormde het fundament. De herhaling en uitwerking ervan laat sporen in zijn hele oeuvre na. Heyboer trachtte orde in de chaos te scheppen, een inblikje in zijn ziel te geven. Zijn inspiratie vond hij primair dichtbij; hier kon bijvoorbeeld een tegelvoer voor dienen (zie verderop). Na 1961 woonde Heyboer met zijn vijf vrouwen in het lintdorp Den IJp, in een woonhuis van circa 1000 m², eerder een duister labyrint. Geborgenheid was in dit chaotische huis voelbaar, al haperde soms de harmonie. Joke en Lotti, die er nog altijd wonen, vertelden onlangs openhartig: 'Anton was een dictator (...), zijn wil was wet (...), hij wist hoe het moest ... leven (...), spanningen en conflicten hoorden erbij (...), leven was lijden', aldus de dames. Ze werden uiteindelijk verkopers van zijn werk en Lotti fotografe van zijn obsessief actieve leven. Soms stuurde de kunstenaar hen weg; ze keerden steeds terug.

Ware passie op papier

Heyboers vroege onsamenhangende werk is 'ware passie op papier'. We zien zijn ontwikkelingsfase, een zoektocht naar een eigen filosofisch systeem. Heyboer daalde af in de oergrond, maakte oerbeelden zichtbaar om als redelijk evenwichtig mens te kunnen leven. Die afdaling vond hij gevaarlijk vanwege de kans op blijvende geestesziekte. Alles wat als drager van een beeld kon dienen, sloeg met grote hevigheid in zijn ziel in. Afsgeleten, ronde stenen waren het beeld van zijn ziel. Even sterk, even geteisterd, even essentieel.

We zien diafragma-achtige etsen met daarin lijnen, cijfers, eenvoudige mens- en dierfiguren, geschreven tekst en kleurvlakken wisselend gecombineerd. Alle elementen, en hun onderlinge verbanden, hebben betekenis. Cirkels symboliseren eenheid, harmonie en volledigheid, cirkels in tweeën de vereniging van tegendelen. Heyboer zocht evenwicht in beeldende contrasten plus evenwicht tussen hand en hoofd, intuïtie en verstand.

Bijgaande ets met ruitjespatroon verwijst naar een opgeknapte antieke tegelvloer, een vloer niet authentiek gerestaureerd, maar juist afwijkend, een betere, mooiere oplossing,

Anton Heyboer
Het systeem met witte en bruinrode ruitjes (1959)
Collectie Van Abbemuseum
Foto Peter Cox

meende Heyboer. Hij etste 'onopgelost zwart-wit, aan het werk rood-wit, opgelost de witte ruitjes'. Dit paste in zijn systeem, zoekend naar nieuwe vormgeving en nieuwe beelden voor een nieuwe tijd. Het seriële en cyclische werk gemaakt na 1960 toont meer samenhang. Zijn olieverven werden populair vooral zijn snel, impasto geschilderde kippen.

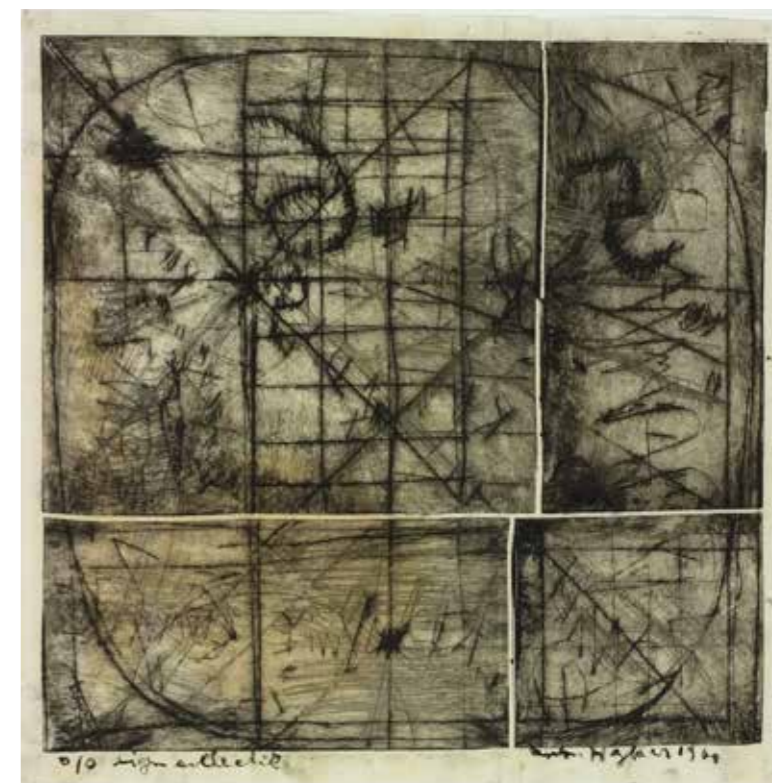
Heyboer, intussen wereldwijd exposerend, wimpelde succes af. Het beperkte zijn vrijheid en creativiteit. Lovend ontvangen werk, tentoongesteld in het Stedelijk Museum Amsterdam (1974/1975), schilderde hij na terugkomst destructief over als kritiek op de gevestigde kunstorde. Hij distantieerde zich van de museumwereld en leefde voortaan in afzondering met zijn vrouwen.

Visie

'Ik wil niet bij de kunstenaars horen. Ze maken kunst, maar ze leven geen kunst. (...) Mijn leven is kunst en ik maak geen kunst. In dat leven raak ik dingen aan en die zijn dan ook kunst, omdat mijn leven kunst is. Zo is het ook met de drie meisjes, drie vrouwen, met wie ik leef. Met één vrouw leven dat is geen kunst. Dat is normaal, dat hoort bij burgerlijkheid. Dat hoort, creatief gezien, bij dood zijn.

Ik heb gezocht naar een vorm waarin het leven kunst wordt, waarin het vol spanningen komt en waar het moeilijk wordt, waar geen oplossing en dus altijd een labiel evenwicht is. Er is in kunstwerken ook niet een direct statisch evenwicht, want dan krijg je een oorzaak-gevolg situatie, daar is niemand mee geholpen. Dat is geen schoonheid. Zo krijg je ook met een man en drie vrouwen een labiel evenwicht, waarin diezelfde schoonheid heerst als in een kunstwerk. Alleen moet je het zelf de hele dag potentieel activeren. (...) Je kan geen moment bij het kunstwerk neer gaan zitten. Eigenlijk ben je zelf het slachtoffer geworden van de schoonheid, die je ontketend hebt (...) dat is een goed lijden, dat lijden is het leven', meende Heyboer (1974), evenwichtskunstenaar en maker van tienduizenden kunstwerken. ●

Lisette Almering

Anton Heyboer
Het systeem met figuren (1959)
Collectie Van Abbemuseum
Foto Peter Cox

Life as art, art as life!

Anton Heyboer, painter/etcher, was born a hundred years ago. Eccentric Heyboer, who lived together with five women, elevated his life to an art form and developed his own philosophical system. An artist in relative isolation experimenting with new design, creating new images for the current time and averse to success, that image of him remains.

Niet om op te zitten (11)

Rebecca Horn, *The Moon, the Child and the River of Anarchy* (1992) installatie

Op 6 september van dit jaar is de Duitse kunstenaar Rebecca Horn op tachtigjarige leeftijd overleden. Zij studeerde in Hamburg en Londen, woonde en werkte in New York, Parijs en Berlijn. Vanaf 1989 doceerde ze aan de kunstacademie in Berlijn. Haar werk werd veelvuldig geselecteerd voor de documenta in Kassel en voor de Biënnale in Venetië.

Haar kinderjaren ervoer Rebecca als een verontrustende tijd; ze veranderde vaak van strenge kostscholen. Op een van de scholen moest ze eens gebeden leiden en in gespannen toestand verloor ze de controle over haar blaas. De starheid en irrationele discipline van het schoolstelsel zou een terugkerend onderwerp worden in haar werk. Zo ook in deze installatie.

In een voormalige school in Kassel (documenta 1992) transformeert een klaslokaal tot tentoonstellingsruimte. In twee strak gerangschikte rijen plaatst de kunstenaar vijf ouderwetse schoolbanken aan het plafond. De schuine lessenaartafels hebben bij elke zitplaats een opening voor een inktpotje. Loden pijpen hangen gebundeld van de schoolbanken uit het raam en langs de buitengevel, twee verdiepingen naar beneden naar het schoolplein. Er zijn acht leidingen in de kamer, ze eindigen net boven de vloer en blokkeren de weg. Zwarte vloeistof druipt uit de leidingen en wordt opgevangen in glazen trechters. Blauwe inkt stroomt uit pipetten, die met elkaar zijn verbonden door slangen. Melkachtig geschilderde ramen geven de kamer een koud en tegelijkertijd mild licht. Een continu kloppen op de ruiten van twee priemen

veroorzaakt een geluid dat lijkt op een tandartsboor. We zijn in een 'schoollaboratorium' dat getuigt van onderdrukking, verveling en angst. Het kind in het dagelijkse schoolleven staat centraal. Daarnaast is er een anarchistische stroom van pijpen, slangen, gevuld met inkt en andere vloeistoffen. Symboliseren de banken aan het plafond een hemel van angst, een nachtmerrie? Toont deze installatie een waanzinnige verbeelding, een droom waarin je uit de wolken valt, naar het plafond klimt en de wereld vanuit een ander perspectief bekijkt?

Horn stond bekend om haar mechanische installaties, sculpturen, performances en schreef gedichten. Haar werk daagt de toeschouwer uit om stil te staan bij de complexiteit van het leven. In 1993 was er een groot retrospectief van haar werk in het Guggenheim Museum in New York, dat daarna te zien was in het Van Abbemuseum. Naar aanleiding van die expositie kocht het museum deze installatie aan. Ter ere van haar tachtigste verjaardag organiseerde het Haus der Kunst in München een overzichtstentoonstelling. De opening daarvan maakte ze nog mee, het einde helaas niet meer. ●

Els Grootemaat

Rebecca Horn
The Moon, the Child and the River of Anarchy (1992)
Collectie van Abbemuseum
Foto Dirk Pauwels

A special installation
The German artist Rebecca Horn is known for her installation art, films, sculptures, performing art and poetry. Horn experienced childhood as an unsettling time. The intense rigidity and irrational discipline found in school environments has become a recurrent subject in her work, such as in this installation.

www.pga.nl

PGA
TOTAALINRICHTERS
DESIGN & BUILD

De Vier Winden in Jabbeke

Het huis van Constant Permeke

Constant Permeke (Antwerpen, 1886 – Oostende, 1952) was een Belgisch kunstschilder en beeldhouwer. Hij wordt gezien als de belangrijkste vertegenwoordiger van het Vlaamse expressionisme.

Het Van Abbemuseum heeft drie schilderijen van Permeke in haar bezit: *Zomer*, *Dorp in de Lente* en *De Zaaier*. De laatstgenoemde (*De Zaaier*, 1935) is te zien in de tentoonstelling *Dwarsverbanden*. Wat me zo raakt in het schilderij is de ontroering van de eenzame zaaier, daar afgebeeld voor alles wat leven is. En voor de toekomst. In de verte vertrekken de vogels, waarheen? Het schilderij *De Zomer* (1932) laat me de warmte van de zomer ervaren, intens geel van kleur. Je kan de geur die daarbij hoort bijna ruiken. En dan het schilderij *Dorp in de Lente* (1936). Het is een dorp dat we allemaal goed kennen. De kerk in het midden, huizen met rode daken. Je voelt verbondenheid. Het intrigeerde me. Dat was voor mij de reden om naar Jabbeke (België) te rijden om het Permekemuseum te bezoeken.

De Vier Winden, huis met tuin van Permeke, nu een museum.

De Vier Winden

In 1928 kochten Permeke en zijn vrouw een stuk grond van 2 hectare aan de rand van Jabbeke, heel landelijk. Zijn goede vriend, architect Pierre Vandervoort, heeft het huis in samenspraak met Permeke ontworpen. Aangenomen wordt dat Permeke de voorbereidende schetsen heeft gemaakt. Het was een vooruitstrevende woning voor die tijd, in een functioneel modernistische stijl. Typisch voor die architectuur zijn het gebruik van beton, grote glaspartijen, zodat er veel licht binnen kon vallen. In het landelijke Jabbeke was een dergelijke architectuur helemaal niet gebruikelijk. Het stuitte op veel kritiek en onbegrip.

Het atelier op de eerste verdieping van het huis.

Eind 1929 was de bouw van het woonhuis voltooid. Het kreeg de naam 'De Vier Winden', omdat het perfect georiënteerd was naar de vier windstreken. Het huis is omringd door een uitgestrekte tuin te midden van wat ooit een landelijke omgeving was.

Na de bouw van het huis werd de tuin nog niet meteen aangelegd. Dat gebeurde in de jaren 40. Permeke koos voor een geometrisch ontwerp met een verzonken gazon en een gaanderij met natuurstenen palen en hagen, in de stijl van de Britse 'Arts and Crafts movement' (Engelse landschapstijl).

Zijn werkwijze

Het eenvoudige dagelijkse leven was voor Permeke een belangrijke inspiratiebron.

Schilderen combineerde hij met tekenen. Een tekening met houtskool en pastel bewerkte hij verder met terpentijnverf – een mengsel van pigment en terpentijn – om vlakken en diepte toe te voegen. Olieverf bracht hij aan met krachtige borstelstreken, vegen of schrapend met een paletmes. Soms heel heftig, ruw en krachtig. En dan weer fragiel. De leegte op het doek waren voor hem even belangrijk als de vormen en figuren zelf.

Het beeldhouwatelier

In het begin van de jaren 30 was er de economische crisis. Die ontstond in de Verenigde Staten, langzaam kwam het ook naar Europa. Kunstgaleries gingen failliet, de voorraad kunstwerken werd openbaar verkocht voor bodemprijzen. Permeke zocht naar een

alternatief om zijn kunstwerken zelf te presenteren aan mogelijke kopers. In 1934 bouwde hij een losstaand pand, links van zijn woning, en richtte het in als tentoonstellingsruimte.

Drie jaar later verdiepte hij zich in een totaal nieuwe techniek: het beeldhouwen. Hij vormde zijn tentoonstellingsplek om tot beeldhouwatelier. De kleiput, de beeldhouwtafel en de waterpomp zijn nog bewaard gebleven.

Lopend door het voormalige huis van de grote maar eenvoudige kunstenaar, kan ik zijn aanwezigheid bijna voelen. Ik geniet van de prachtige lichtinval in zijn grote werkruimte op de eerste verdieping met een glazen plafond. En als ik zomaar naast de waterpomp sta, daar waar zijn voormalig atelier was, wil ik de pomp toch even voorzichtig aanraken. (Niet gedaan!)

Humanistische visie

In een tekst beschrijft het museum hoe de kunstenaar werd gedreven door diep humanisme. 'Voor Permeke waren kunst en leven nauw met elkaar verbonden. Zijn oeuvre zindert van levenslustige, rauwe energie, maar ademt ook weemoed. Hij tekende of schilderde onverbloemde, doorleefde portretten van zijn familie en van de mensen in zijn omgeving op meer dan levensgroot formaat. Niet het gezicht, maar vooral het lichaam en de houding liet hij spreken. Zijn aandacht ging uit naar authentieke menselijke thema's en naar de verbondenheid van mensen met elkaar en met de natuur.'

De wens van Permeke

De notaris uit het dorp schreef dat Permeke verlangde dat zijn werk bij elkaar bleef. Het was de wens van Permeke om van zijn woonhuis een museum te maken. Op 16 november 1952, amper tien maanden na zijn overlijden, stelde de familie het domein 'De Vier Winden' open voor publiek. Het ontroert me als ik bedenken dat alles vergankelijk is. Blij ben ik dat Permeke zijn huis heeft opengesteld voor het volk, juist voor de mensen waar hij iedere dag mee bezig was.

Marie Delaere

Marie Delaere was de vrouw van Permeke, zij overleed op 3 mei 1948. Permeke drukte zijn verdriet uit in een geestelijk schilderij getiteld *Het Afscheid*. We zien hem als verslagen, een donkere gedaante naast het sterfbed van zijn vrouw. Zij baadt in wit licht. 'Marietje' werd begraven aan de noordkant van de kerk van Jabbeke. Een jaar later maakte Permeke een beeld voor het graf. De pastoor weigerde om het beeld van een naakte vrouw op het kerkhof van Jabbeke te laten plaatsen. Daarom koos Permeke uiteindelijk voor het beeld van Georges Minne dat vandaag nog steeds op het graf staat. Daar liggen ze zij-aan-zij begraven. Het liggend naakt dat Permeke voor het graf gemaakt had, is nu te zien in de tuin naast het huis. ●

Nelleke Slofstra

Bron: Permekemuseum

Schilderij *Het Afscheid* (1948)

Liggende naakte vrouw, oorspronkelijk bedoeld voor het graf van zijn echtgenote.

Foto's Nelleke Slofstra

Permeke's house

In 1928, artist Constant Permeke bought a piece of land in Jabbeke (Belgium) and built a house (with an English-style garden) and later a special studio. It was his express wish to open the domain to the public as a museum after his death. Worth a visit.

Het drama *Balzac*

Een meesterwerk van Auguste Rodin

In het plantsoen voor het Van Abbemuseum staat het krachtige beeld van de schrijver Honoré de Balzac, gemaakt door Auguste Rodin (1840-1917). Welke plaats neemt dit belangwekkende kunstwerk in binnen het oeuvre van de kunstenaar en hoe is de wordingsgeschiedenis?

Rilke en Rodin

In September 1902 reist de dichter Rainer Maria Rilke naar Parijs om een studie te wijden aan de door hem zeer bewonderde beeldhouwer Auguste Rodin. Uit hun eerste ontmoeting groeit een jarenlange persoonlijke en artistieke vriendschap. Uit een brief van Rilke aan Rodin: 'Mijn beste Rodin. Ik ben bezig met Balzacs *Lettres à une Etrangère*, en dat doet me nog beter begrijpen met wat voor een ongelooflijke energie u de gisting van het genie in uw trotse en geduchte monument hebt gevangen.' (Duino, 30 december 1911).

In 1880 kreeg Rodin zijn eerste grote opdracht. Met deze *Porte de l'Enfer* (*Hellepoort*) werd hij beroemd. Hij werkte zes jaar aan de meer dan 200 beelden die ervoor bestemd waren. Ook *De Kus* en *De Denker*, beide geïnspireerd door de *Divina Commedia* van Dante, behoren tot deze groep. Zijn *Hellepoort* was nog niet afgewerkt, toen hij van de stad Calais een nieuwe opdracht kreeg voor een monument, genaamd *De burgers van Calais*. Rodin had gehoopt dit werk te kunnen tonen op de naderende Wereldtentoonstelling in 1900 in Parijs, maar alles liep anders.

Zijn grote monumenten: Honoré de Balzac en Victor Hugo

Terwijl Rodin nog werkte aan *De burgers van Calais*, kreeg hij twee nieuwe opdrachten: een standbeeld voor het mausoleum van Victor Hugo, en een gedenkteken voor de schrijver Honoré de Balzac. Deze laatste opdracht was verstrekt door de Société des gens de lettres onder voorzitterschap van Emile Zola.

De schrijver Balzac werd beschouwd als de onbetwiste meester van het realisme. Hij schreef het monumentale werk *La Comédie humaine*, een roman- en novellecyclus van 130 boeken met als doel de hele Franse maatschappij met al zijn rangen en standen vast te leggen. Vooral het bekrompen milieu en het kapitalisme stelde hij aan de kaak.

Rodin wilde de schrijver neerzetten als een krachtig, dapper persoon. Hij verrichtte uitgebreid vooronderzoek, verzamelde portretten en beschrijvingen door personen die hem hadden gekend. Rodin was ervan overtuigd dat ieder lichaamstype verband hield met een bepaalde streek, daarom reisde hij naar Touraine waar Balzac was opgegroeid. Daar zocht hij naar modellen die net zo'n stevig postuur hadden als Balzac. Een zekere Estager, een voorman van Tours vroeg hij om te poseren. Hij maakte een naaktstudie van Balzac in de krachtige gestalte van de voorman.

Een jaar later kon Rodin drie modellen opsturen. Geen van hen vielen echt in de smaak bij de Société, daarom vroegen zij Rodin om Balzac af te beelden in de monnikspij die hij placht te dragen tijdens het schrijven. Daarop volgde Rodin dit voorstel om het beeld statischer en minder krachtig te maken, meer naar de smaak van de Société. Mede door het schrijfgeroi dat hem duidelijk herkenbaar maakte als auteur. Dat werd opnieuw niet aanvaard.

Auguste Rodin en Camille Claudel

In dit stadium in 1893 belandde Rodin in een diepe persoonlijke crisis zoals hij nog

Auguste Rodin
Fotograaf onbekend

Auguste Rodin
Honoré de Balzac
Collectie gemeente Eindhoven
Foto Jan Verheugt

nooit eerder had meegemaakt. Tien jaar lang had hij een chaotische amoureuze verhouding met zijn 24 jaar jongere leerling Claudel. Zij speelde een grote rol in het leven van Rodin, maar voelde zich op den duur niet gewaardeerd om haar eigen werk als beeldhouwer en vertrekt uit zijn atelier en woning. Rodin kon het niet verwerken en leed aan liefdesverdriet en depressie, mede onder druk van talrijke professionele verplichtingen.

Zeven jaar later slaagt hij erin om na veel zwoegen en twijfels zijn *Balzac* opnieuw vorm te geven. Hij veranderde de houding van de figuur en maakte nieuwe studies voor de kop en de drapering en hij kon eindelijk de opdracht aan zijn assistent Henri Lebossé geven om het beeld te vergroten.

Het was daar in het atelier dat Camille Claudel het voltooid werk zag. Op verzoek van Rodin beschreef ze eind 1897 haar indruk: 'Monsieur Rodin, u liet me via Lebossé vragen u mijn mening te schrijven over uw beeld van Balzac: ik vind het beeld groots, zeer mooi, en zeker uw beste ontwerp. Bovenal het sterke effect van de kop in contrast met de eenvoudige draperie is een vondst, adembenemend. Wat me ook zeer bevalt is het idee van de loshangende mouwen, die de sprankelende, nonchalante Balzac goed weergeven'.

Christus in de woestijn

Rodin onthulde zijn *Balzac* in 1898 in de Salon van de Société nationale des beaux-arts, maar het werd slecht ontvangen. Men vond het monument voor Balzac onbegrijpelijk en lelijk, terwijl zijn beeld *De Kus* een groot succes was. Sommigen roemden de suggestieve kracht van het personage, die veel sterker werkte dan bij een realistische weergave en zagen een overeenkomst tussen dit fiere beeldhouwwerk en het machtige literaire werk van Balzac. Anderen vergeleken het beeld met een sneeuwpop of een ijsbeer.

De gemoederen liepen hoog op en Rodin besloot de discussie te sluiten en zijn gipsmodel met zich mee te nemen naar zijn huis in Meudon. Hij liet zes afgietsels maken.

Daar maakte een jonge Amerikaanse fotograaf Edward Steichen in 1908 een serie portretten van Balzac. Rodin was zeer onder de indruk van de nachtelijke opnamen van *Balzac*. Ontroerd zei hij tegen de fotograaf: 'Dat is Christus in de woestijn (...) Uw fotografieën zullen mijn *Balzac* voor ieder begrijpelijk maken'.

Sinds 1966 staat *Balzac* tussen de wilde grassen in de tuinen van het Van Abbemuseum. Voor dag en nacht. ●

Hannie Groen

The drama Balzac

In the garden in front of the Van Abbemuseum is the powerful statue of the writer Honoré de Balzac, made by Auguste Rodin (1840-1917). What place does this important work of art occupy within the artist's oeuvre and what is its history?

Auguste Rodin
Voorstudie kop Balzac
Collectie Musée du Louvre
Fotograaf onbekend

Kleintjes worden groot

De Wert is er. Ook als werkgever.

Wil jij een volgende stap maken in je carrière? Werken in een op talent ingerichte omgeving met persoonlijk contact en een informele werksfeer. Ben jij BOEI-end en herken jij jezelf in ons DNA: Betrouwbaar, Oplossingsgericht, Eigenzinnig en Initiatiefrijk.

Kom jij ons De Wert team versterken?

Lees meer over onze vacatures op onze website.

Meer info: www.dewert.nl

DE WERT
ACCOUNTANTS & BELASTINGADVISEURS

MUSOMANIE | FRANK BIERKENZ

Het is maar hoe je het bekijkt...

Kleurloze types grossieren vaak in zwart-wit uitspraken...

Heb je het nu over jezelf?

87

Gooi dit blad niet weg. Het is met zorg gemaakt.

Geef het aan een ander. Aan een familielid, een buur of een kennis.

Iemand die het blad ook wil ontvangen.

En misschien vriend van onze vereniging wil worden.

Of aan zo maar iemand met interesse in kunst.

Kw arts

Colofon

KwArts is het kwartaalblad van de Vereniging Vrienden Van Abbemuseum.
Kwartaalblad, aflevering 109

Vrienden
Van Abbemuseum

Leden van bestuur

Stefan de Bever (voorzitter), Wildrik Burema (secretaris), Joost van Dijk (penningmeester) en Karin Overdijk

Redactie

Lisette Almering, Piet van Bragt, Hans van Doremalen, Hannie Groen, Els Grootemaat, Dirk Pauwels, Nelleke Slofstra, Leny Voortman en Jan Verheugt

Eindredactie

Hans van Doremalen en Jan Verheugt

Verder werkten mee

Stefan de Bever en Frank Bierkenz

e-mail redactie

redactie@vriendenvanabbe.nl

Vormgeving en opmaak

Frank Bierkenz, www.frankbierkenz.nl

Fotografie

Marij van Bragt, Peter Cox, Hans van Doremalen, Lotti Heyboer, Nelleke Slofstra, Niek Tijssse Klases en Jan Verheugt

Bureau Vereniging VVA

Rita Bosch en Maartje Toet
Postbus 6188, 5600 AZ Eindhoven
tel. 040-2381032

e-mail: info@vriendenvanabbe.nl

Alle redactiebijdragen zijn na publicatie ook te lezen via de website van de vereniging: www.vriendenvanabbe.nl

Openingstijden bureau Vrienden

Maandag 9.30 - 15.00 uur (m.u.v. schoolvakanties). Overige dagen bereikbaar via voicemail of e-mail.

Instagram

[vriendenvanabbemuseum](https://www.instagram.com/vriendenvanabbemuseum)

Blog

vriendenverenigingvanabbemuseum.blogspot.com

Drukwerk

MULTI CLICK BV

De modernste en duurzaamste drukker van Nederland

Van Abbemuseum

Stratumsedijk 2, 5611 ND Eindhoven
Postbus 235, 5600 AE Eindhoven
tel. 040-2381000
www.vanabbemuseum.nl

E-mail

info@vanabbemuseum.nl

Openingstijden museum

Dinsdag t/m zondag 11.00 - 17.00 uur